

Тетяна Воропаєва

Значення праць І. Огієнка для відновлення семантики назви «Україна»

В статті аналізуються праці Івана Огієнка, в яких розглядаються міфологічні й архетипові засади назви «Україна».

The works of Ivan Ohienko devoted to the mythological and archetypal origins of the name «Ukraine» are analyzed in the article.

Відомо, що проблемі походження назви «Україна» було присвячено цілу низку досліджень відомих учених (див. праці М. Грушевського, С. Шелухіна, С. Рудницького, М. Брайчевського, О. Братка-Кутинського, П. Толочка, Н. Яковенко, В. Барана, Е. Ігнатовича й багатьох інших), але для з'ясування глибинної сутності топоніму й етноніму «Україна» необхідно звернутися також до наукової спадщини І. Огієнка, яка презентує унікальні матеріали з історії української народної культури і давнього українського письменства, дохристиянських вірувань праукраїнців і української міфології.

Грунтовний розгляд даної проблеми передбачає виклад основних теоретико-методологічних положень, на яких має базуватися дане дослідження: 1) при полідисциплінарному вивченні давніх етнонімів тісно переплітаються етнолінгвістика, психолінгвістика, етнологія, етнопсихологія, соціокультурна антропологія; 2) сучасна культурна антропологія й етнологія підкреслюють особливий зв'язок корінних народів із землею, який завжди є міфологізованим і сакралізованим; 3) реконструкція міфологічної системи українського народу дозволяє розкрити *глибинне архетипне підґрунтя*, на основі якого формувався етнонім «Україна»; оскільки міфологічна історія майже завжди є історією творення *космосу з хаосу*, то смисли, які презентуються міфами й архетипами, є доволі наочними і переконливими для давньої людини; 4) українці в ході свого історичного розвитку змінили власний етнонім (подібне, як відомо, траплялось із багатьма народами); зміна етнонімів найчастіше відбувається саме в межах *усталених* етнічних спільнот, коли народ знаходиться *на порозі націєтворення* і шукає *найдавніші й найглибинніші* підстави для

своєї національної самоназви, наприклад, білоруси й росіяни, «не маючи глибшого коріння, ніж назва «Русь»» [1, с. 218], змушені були використовувати саме цей екзоетнонім як базовий для своєї національної самоназви; 5) процес українських етнонімічних трансформацій був дуже подібним до таких самих процесів у італійців, адже сучасна назва їхньої країни – Італія (яка походить від топоніму «Країна телят») – спочатку стосувалась лише півдня Апеннінського півострова (поступово поширюючись на північ), але саме Італія в імперську епоху стала *«центром римського світу»*, *«осердям Римської держави»* та *«її втіленням»* [4, с. 31, 230], те ж саме можна сказати і про «внутрішню» (або українську) Русь стосовно держави Руська земля; отже, ні *національна самоназва* українців не базується на етнонімі «Русь», ні національна самоназва італійців не базується на назві «Рим», оскільки у цих народів є давніший етнонімічний фундамент; тому назва «Україна» підкреслює глибокі історичні витоки українського народу; 6) в українській мові до наших часів збереглися два різних поняття – Україна (з наголосом на «ї») як назва нашої країни і «Україна» (з наголосом на «а») як означення «території вздовж меж держави, біля її краю» [2, с. 1291], що допомагає краще зрозуміти давні архетипи, представлені в нашому етнонімі; 7) оскільки основними елементами знаково-символічних систем культури є знак, слово, символ, міф, а українська культура є однією з найвиразніших *«межових»*, або *«порубіжних»* культур, то універсальна картина світу праукраїнців є своєрідним *«перехрестям»* різних знаково-символічних систем (іранської, європейської, індійської, слов'янської, серед-

земноморської), а також різнопланових архетипів, що й відбилось у етнонімі «Україна».

Дослідження І. Огієнка підтверджують, що людина первісної культури відображала, структурувала й усвідомлювала світ за допомогою архетипів, що архаїчні уявлення давніх українців репрезентували міфологічну модель світу [5, с. 83–120]. Аналіз української міфології та фольклору показує, що *власний життєвий простір* в уявленнях праукраїнців мав бути скінченним, дискретним, упорядкованим, замкненим, заповненим, внутрішнім, своїм, захищеним, добрим, життєдайним. Метафізичний зв'язок автохтонів з власною територією чітко виражений у загальнолюдських архетипах *Впорядкованості* та *Життєтворення*, поєднання яких підтверджує наявність глибокої закоріненості автохтонної спільноти та її культури. Загальнолюдські архетипи (Світового дерева, Великої матері, Священного шлюбу, Мудрого старця, Хаосу, Космосу, Гори, Дому, Впорядкованості, Життєтворення) набули в межах української культури свого *етноспецифічного звучання*. Зокрема, загальнолюдський архетип Впорядкованості розгортається в українській культурі як архетип *Вкраяності* (який репрезентує захищеність, обгороженість, відмежованість, відокремленість своєї території від «чужих») та *Утіленості* (який репрезентує внутрішній центр, заповнений солярним, життєтворчим началом, втілення сонячної енергії), а загальнолюдський архетип Життєтворення розгортається в українській культурі як архетип *Священного Шлюбу* (репрезентує шлюб Води й Вогню як жіночої й чоловічої енергії) та архетип *Матері-землі* (репрезентує енергію животворящого лона, родючість, ідею безперервності життя). Ці архетипи української культури репрезентовані в етнонімі «Україна», що підтверджує належність України до ареалу давньої хліборобської культури.

Реконструювання глибокого смислу поняття «Україна» дозволяє правильно зрозуміти *етнонімічну основу української ідентичності*. Відомо, що деякі журналісти інколи розкладають слово «Україна» на дві частини: «країна У*», і в такому підході є раціональне зерно. Адже слово «країна» поширене практично на всьому слов'янському ареалі, оскільки в процесі Великого розселення слов'ян (V–VII ст.) племена, які входили до складу племінних союзів склавинів та антів, «понесли» на нові терени і слово «*країна*» (що репрезентує

архетип *Вкраяності*), і морфему «Ук» (що репрезентує архетип *Утіленості*).

Наприклад, на теренах південних слов'ян з VI–VII ст. активно поширюються територіальні одиниці з назвою «країна» («*krajina*») – Сербська, Славонська, Біла, Неготинська та інші країни (з наголосом на «а»). Саме в цей час дане слово запозичили від південних слов'ян і албанці. В албанській мові слово «*krahina*» означає територіальну спільноту, яка утворилася природним шляхом [3, с. 85]. Таким чином, терміни «Країна» і «Крайна» в добу Середньовіччя поширилися практично по всьому слов'янському світу (від Одера й Західної Двіни до Балкан), а архетип Вкраяності був репрезентований не тільки у слові «країна», але й у назві польської річки Вкра (*Wkra*), правої притоки Нарева (численні містечка й села Мазовії, розташовані упродовж р. Вкра, мають цікаві історичні пам'ятники сакрального характеру).

Морфема «Ук» представлена не тільки в етнонімі «Україна», але й у назві річки *Ukrina* (територія сучасної Боснії), в назві західнослов'янського племені *ukriv* (укранів, укрян, *Ukranen*, *Ukrer*, *Ukri*, *Vukraner*, *Vucrani*, *Ucrani*), які входили у племінний союз лютичів і мешкали на *крайньому сході* цього союзу, а також у назві річки *Uker* (нім. «*Ucker*»), на узбережжі якої жили укри (у межах річки Ельби і Заале на заході, Прип'ятських боліт на сході, і вище, аж до Щецинської лагуни, тобто у тих районах Померанії та Пруської Німеччини, які сьогодні мають найменування Уккермарк). У цьому регіоні укри відомі з VI до XII ст. [9, р. 29]. Укрів згадували, зокрема, Відукінд Корвейський (934 р.), єпископ Брандербурга (947 р.) та ін. Центром укрів був Пренцлау (який сьогодні входить до складу району Уккермарк), а головними містами – Пазельвак та Іккермюнде (цікаво, що *саме на території давніх укрів розташоване містечко Россов*) [8, с. 619].

Тут необхідно зазначити, що морфема «Ук» (яка стала базовою для утворення назви «Україна») утворилася на основі більш давньої морфеми «Ур», котра мала виразну солярну семантику. Дослідження П. Вайцваг, М. Гусельцевої та інших вчених показали, що в багатьох індоєвропейських мовах тісно пов'язані давні морфеми «Ур» і «Ру». Перша означає сонячне світло, творчий принцип Всесвіту, утіленість сонячного начала і представляє Схід (тут варто згадати також німецькі слова: «*úrghne*» – пращур, «*úralte*» – найдавніший, «*úrei*» – зародок, «*úrbar*» – орний, «*úrwelt*» – первісний світ), а друга морфема пов'язана із сакральними водами

* Відомо, що кирилична літера «У» мала назву «Ук».

і представляє Захід. Діада «Ур – Ру» презентує сакральну оберненість Сходу і Заходу, а також протилежні функції Сонця (Вогню) і Води.

Відомо, що окрім України у світі існують й інші країни «У». Зокрема, відомі дослідники індоіранських племен М. Боголюбов, Ю. Рапопорт та інші зазначають, що для багатьох країн цього ареалу властиві такі назви: «Країна, що годує», «Низька країна (земля)», «Країна Благої Вари», «Країна, створена Вайу» тощо. І всі ці хороніми також мають давню архетипну та міфологічну основу. Дуже подібним до тлумачення хороніму «Україна» (як «країни У») є тлумачення хороніму «Хорезм» («Hu-wara-zam»; «Hu-wara-zmi»), запропоноване видатним іраністом Рональдом Кентом, який перекладає морфему «U (Hu)» як «good», а морфему «zmi» – як «land». Отже, виходячи з цих позицій, хоронім «Україна» може тлумачитися як *хороша (родюча, корисна, благодатна) країна* [10, с. 177] або як «країна Сонця» («країна сонцепоклонників»).

Дослідження І. Огієнка дозволяють нам віднайти *теоморфні й орнітоморфні репрезентації* морфем «Ук» і «Ур» в українській етнокulturі. Теоморфними репрезентаціями є ті сакральні постаті, які є доволі помітними в українській міфології та фольклорі. Передусім, це – *Хорс і Св. Юрій*. Відомо, що Хорс – це сонячне божество іранського походження (на південних теренах України досить довгий час тривала слов'яно-сармато-аланська взаємодія, що й обумовило «вростання» божеств іранського походження в язичницьку свідомість праукраїнців). Хорс – це бог сонця, «око неба», він символізує обожнене сяюче сонце, перемогти його ніхто не може, адже він піднімається вище за всіх на Небі. Він потрапив на Русь через сарматські впливи, був відомий у Тмуторокані та в інших місцевостях Русі (на теренах сучасної Центральної та Східної України є багато географічних назв, пов'язаних з цим божеством). І. Огієнко абсолютно справедливо зазначає, що ім'я Хорс походить від середньо-перського «хуршед» [5, с. 104], адже теонім «Хорс» є близьким до осетинського божества Хура, мансійського божества «Корс-Торум», до інгуського «кур-харс» (жіночий головний убір), до грузинського слова «хварсакі» (спека), – все це іранізми з явними солярними конотаціями. Аналізуючи роль Св. Юрія, І. Огієнко зазначає, що раніше існувало дохристиянське свято Юрія, який був символом сонця, поборником злої сили, богом світла, родючої сили землі, плодючої сили тварин, ключником (що відмикав ключем вес-

няне Небо, щоби йшло тепло, відмикав Землю на дощі та роси), сурмачем (який сурмив, щоб усе навколо зеленіло), володарем полів, урожаїв, бджолиного медозбору. І. Огієнко підкреслює, що Юрія називають Юр, Юрай, Урай, а в народних піснях він постає як «син Божий» [5, с. 283–284]. Отже, морфема «Ур» представлена в іменах відомих в українській культурі божеств з виразними солярними функціями.

Однією з орнітоморфних репрезентацій морфем «Ук» і «Ур» в українській етнокulturі є кур (півень), який вважається сонячним птахом, «звіщає світові воскресення» і «кричить “кукуруку!”», що значить “Світлодавче Господи, подай мирові Світло!”» [5, с. 76–77]. І. Огієнко тут абсолютно правий, тому що слово «кукуруку» звучить майже однаково у багатьох індоєвропейських мовах, а його семантика (завдяки поєднанню морфем «Ук» і «Ур») також є подібною.

Методи сучасної етнопсихолінгвістики дозволяють реконструювати слов'янський відповідник іраномовного етноніму «анти», яким є «ут» (або «ути») [7, с. 261]. Якщо етнонім «анти» передусім уособлює *кордон* між кочовиками та землеробами (і архетип *Вкраяності*), то морфема «Ут» – *сакралізує* цей кордон (відображаючи архетип *Утіленості*). Морфемі «Ут» і «утич» репрезентують те *сакральне відчуття свого спільного походження*, на основі якого праукраїнці відмежовувалися від оточуючих народів, передусім, від номадів (цікаво, що праукраїнці відмежовуються від номадів, ґрунтуючись на своїх землеробських традиціях сонцепоклонництва, так само, як і давні арії відмежовувались від доарійського населення Індії, зараховуючи себе до нащадків Сонця, до Сонячної раси, а не до нащадків Місячної раси (династії)). Відомо, що у віруваннях праукраїнців чітко домінувала «сонячна орієнтація» (достатньо згадати пантеон князя Володимира «Красне Сонечко», у якому із семи божеств троє – Хорс, Дажбог і Перун – репрезентували Сонце та сонячне начало).

Е. Ігнатович наводить твердження російських мовознавців В. Кобичева та Ф. Філіна про те, що з етноніму «анти» могло утворитися лише східнослов'янське «утичі». Ця морфема зафіксована і в давньоруських літописах, і в «Слові про Ігорів похід», і в працях відомих істориків, і в українському фольклорі, і в українських топонімах і гідронімах: це назва племенного союзу антив (слов'янське – «ути»), назва племені уличів (яке часто називають улутичі), поетична назва

Дніпра – Словутич (Славутич), топоніми й гідроніми (Славута, Славутка, Слаутне тощо).

Для повноцінного розуміння семантики морфеми «утич» потрібно розділити її на дві частини: корінь «ут» і суфікс «ич». Відомо, що серед праслов'янських власних назв найстарішими є назви на «-ич(і)» (в'ятичі, радимичі, уличі, лютичі), що ці назви пов'язані з родовим ладом, що суфікс «ич» є патронімічним і вказує на походження по батьківській лінії певного кола родичів. Етнопсихолінгвістичний і порівняльно-етимологічний аналіз показує, що корінь «ут» може походити від прадавнього «Ут» («Ук»), що репрезентує персоніфікацію давнього сонячного божества (пізніше – божества вогню), а також архетипну ідею *Утіленості солярної сутності, солярного начала* у багатьох давніх народів (як індоєвропейських, так і неіндоєвропейських).

Для правильного розуміння семантики морфеми «Ут» потрібно хоча б частково розшифрувати архаїчну термінологію давніх міфологічних систем, а також шар дохристиянської світоглядно-міфологічної лексики, що ввійшов до фонду української національної культури. Відомо, що сонцепоклонництво було добре розвинуте в багатьох давніх культурах, зокрема, у добу Ехнатона часів XXVIII династії. У давньому Єгипті були відомі гімни Сонцю, у яких йшлося про його благодію та сприятливу дію. Земним еквівалентом Сонця вважається вогонь. Наявність променистого орнаменту, викладеного зерном на глиняних трипільських скульптурах жінок із зернятками усередині них, підтверджує не лише зв'язок зерна з жінкою, призначенням якої є продовження роду, але й зв'язок зерна із сонцем, що дає життя на землі, і з вогнем, який уможливорює перетворення зерна в кашу чи хліб. Культ Сонця й обожненого Вогню на українських теренах утверджується в добу індо-іранської єдності, календарний міф на теренах України набуває солярного вираження з доби бронзи.

Солярний культ у землеробів відіграє більш суттєву роль, ніж лунарний, але на культ Сонця європейських народів великий вплив здійснили східні солярні культури. Міфологічні тексти показують, що в багатьох східних народів процес життєтворення відбувається після того, як праматір «поглинає» сонячний промінь, або сонячний промінь «входить в утробу матері і запліднює її», пізніше подібні уявлення переносяться на божества родючої землі. Такі уявлення свідчать про наявність у світогляді давньої людини архетипної ідеї *Утіленості*. І саме за допомогою поняття *утіленості*

сонячного начала і сонячної енергії фіксуються уявлення про можливість активізації плодоносних сил землі у давнього землеробського населення.

Окремі вчені вважають, що практично у всіх народів світу існувала система давніх релігійних уявлень, яку супроводжувала наддіалектна сакральна мова, що підтримувалась на всьому ареалі індоєвропейського мовлення особливою кастою жерців. Ці тези можна підтримати, оскільки еволюція міфологічного світогляду різних народів у давні часи була доволі подібною. Із давніх часів існував інтенсивний культурний обмін між країнами Сходу й Заходу, і українські терени були одним із вузлових центрів таких контактів (тут залишили свої сліди давні іранці, давні греки й давні германці, кельти та фракійці, сюди доходив вплив Риму, через народи Кавказу інфільтрувався вплив єгипетської культури).

Відомо, що для позначення сонця використовується спільний індоєвропейський корінь «sāue-» («sū-», «sue-»), а морфема «Ут» в індоєвропейських мовах відіграє іншу роль. За допомогою морфем «Ук» і «Ут» (які в багатьох народів світу використовувались у назві божеств сонця, вогню і провідників солярного начала) та архетипної ідеї *Утіленості сонячного (животворящого) начала* відбувалась *сакралізація та міфологізація* Сонця в багатьох давніх народів. Порівняльний аналіз показує, що морфема «Ут» та архетипна ідея *Утіленості* пов'язана з такими міфологічними персонажами як: шумерський бог сонця Уту («світлий», «сяючий») та Ут-напшті; єгипетські богині Уто («берегиня сонця Ра»), Нут і Мут, єгипетське божество Ахаті; давньоіндійська богиня Ушас («ранкове світло»); грецька богиня Термутіс; давньоримські Патер Матутінус («батько раннього ранку») і Матер Матута (богиня ранкової зорі); латиські божества Усінш («запалювач і охоронець вогню»), Аусекліс («втільнення ранкової зірки») та Аустра («ранкова зоря»), імена яких семантично пов'язані зі словом «схід»; литовські богині Аушра («зоря») й Аушріне («ранкова зірка»); російський Усень (назва виводиться від дієслова, яке означає «схід сонця»); монгольські божества вогню Отхан-Галахан і Ут ехе (від тюркського «От» («Ут») – вогонь), які постають і в чоловічій, і в жіночій іпостасі; тюркський Хорхут, а також такі божества як Мутум, Тефнут, Кебхут, Ут Анубіс, Хутха, Уттанке, Утухенгаль, Уттаракуру й інші.

Отже, у міфологіях різних народів морфема «Ут» об'єднує поняття *сонячності* та *світлоносності*, маркує утробу «небесної матері» (яка народжує Сонце) та презентує Сонце, яке *сходить*;

маркує межі дня й денного неба, відокремлюючи світло від п'ятми і день від ночі. Відомо, що у іранців і тюрків морфема «Ут» використовується не тільки в назві вогню (наприклад, у хорезмійських узбеків та у якутів), але й у назві нареченого (Ут-тегін), який (разом із нареченою) має пройти обряд очищення ритуальним вогнем. Крім цього, морфема «Ут» є етимологічним відповідником поняття «Схід», зі словом «Схід» семантично співвідносяться українське слово «утрення», російське «утро» й ін. За допомогою міфологем, у яких використовується морфема «Ут» формується семантика світлоносності, сонце- та світлопородження; утверджується ідея утіленості сонячного начала в народжуючому лоні; поширюються ідеї життєтворення, родючості й творчої продуктивності й небесного походження вогню.

Аналіз української міфології показує, що: 1) сонячне та світлоносне начало є знаряддям творення; 2) сонячне проміння має чоловічу (стріла) та жіночу (веретено) репрезентації, що чітко відобразилось у давньоукраїнському Пантеоні у постатях Стрибога й Мокоші; 3) небо є джерелом благодатної сили, а найкращими провідниками цієї благодатної сили є птахи (найчастіше втіленням сонячного начала стають сокіл, орел, лебідь, качка). Сонцепоклонницькі традиції українського народу простежуються не лише в хліборобській культурі, але й у: 1) типах зачісок, наприклад, «хухоль» князя Святослава та «оселедці» козаків є давньою ознакою сонцепоклонників і свідчать про фізичну й духовну силу, благородне походження й сакральне призначення носія такої зачіски (стрижене волосся, навпаки, вважалось ознакою рабства); 2) типах традиційного житла, наприклад, козацький курінь і курінна (кругова) побудова козачих поселень чітко пов'язані з язичницькою символікою сонця й неба; 3) розташуванні входу до хати, який має бути зі сходу або з південного боку.

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що морфема «Ут» поєднує семантику *сакралізації* солярного начала з семантикою *втілення* сонячної енергії як благодатної небесної сили, яка забезпечує життєтворення, родючість і продуктивність. Отже, слово «*утичі*» може перекладатися як «сонцепоклонники», «нащадки давніх землеробів-сонцепоклонників», «нащадки східних європейців», «сини неба». Тут неможливо не згадати про те, що кримськотатарське слово «*хохол*» перекладається як «син неба», а також дослідження Е. Ігнатовича, за підрахунками якого,

у словнику української мови Б. Грінченка зустрічається 789 випадків вживання етноніму «ут».

Таким чином, у морфемі «Ут», яка зафіксована в українських етнонімах, топонімах і гідронімах, представлений надзвичайно давній релікт (репрезентант імені архаїчного божества, якому поклонялись перші землероби), що свідчить не лише про відлуння месопотамської і єгипетської цивілізацій, але й про соціоморфне відображення архаїчного солярного культу, коли в національній самоназві народу й країни представлені і давні землеробські традиції, і культурні архетипи, і місцевий варіант сакрального контакту з небом, що символізувало силу народу.

Відомо, що М. Грушевський вважав, що етнонім «анти» є своєрідним етимологічним попередником етноніма українці. І це повністю підтверджують сучасні дослідження. Етнонім «анти» має іранське походження й більшістю дослідників тлумачиться як «край», «рубіж», «кінець», «крайній», «окраїний», «окраїнна територія», що у смисловому розумінні означає порубіжних жителів (слов'яни-землероби були для іраномовних скіфів і сарматів окраїним народом). Саме в такій формі й перейняли цей етнонім візантійці у VI–VII ст. Проте анські терени і для скіфо-сарматів, і для слов'ян були «окраїнними», але для слов'ян вони були крайніми східними теренами, а для іранців – крайніми західними теренами. Таким чином, етнонім «анти», який постав на подвійно порубіжних теренах (де сходяться кінець Сходу (тобто Азії) і початок Заходу (тобто Європи)), уособлює не тільки споконвічну межу між землеробським і кочовим світом, але й європейський цивілізаційний кордон (цікаво, що у словах «Європа», «Балтія», «Україна», «Русь», «Білорусь» є спільна семантика, що базується на понятті «Захід»).

Н. Яковенко підкреслювала, що в кінці XVI – на початку XVII ст. довкола київської доміанти оберталась вся історія «Імперії Русів», що Київ був ядром (серцем) цієї імперії, а сама «Імперія Русів» у сприйнятті автора «Дніпрових Камен» (1620 р.) була квінтесенцією «християнського передмур'я». Саме слово «передмур'я» (*antemurale*) виразно окреслює порубіжність України-Руси з азійським, номадським світом. Ще одним доказом важливості слова «передмур'я» є категорія «*Homo antemurale*», яка опрацьовується сучасним польським філософом С. Симолюком і пов'язується з історичним простором Центральної та Східної Європи. Вчений доводить, що на теренах «передмур'я» Європи існує інший тип екзистенції та креативності, він надає терміну

«antemurale» характеру метафори, яка пояснює специфічне «буття на передмур'ї», де «ante» має три значення: 1) просторове («біля»), 2) часове («раніше»), 3) аксіологічне («перед», тобто краще, передове, більш цінне місце). Відомо, що в міфологічній системі мислення центр (який репрезентується архетипом Утіленості) завжди передбачає наявність кола (яке репрезентується архетипом Вкраяності). С. Шелухін абсолютно вірно пояснював цей аспект семантики слова «Україна», згадуючи при цьому ритуальний процес «укроювання» весільного короваю (символу землі, поля, хліборобства), адже «украяти» (коровай чи землю) – це значить відрізати від цілого шмат, який після цього буде окремим, самостійним об'єктом зі своїми межами, кордонами, краями й окраїнами. При цьому первісний смисл слова «украяти» означав «різати по колу». Цікаво, що Руська земля дуже здивувала варягів своєю «вкраяністю», адже вони називали Київську Русь «Гардаріки» («країна укріплених міст»), оскільки в ті часи укріплені міста були все ще незвичайними для Скандинавії. Цікаво, що принцип «вкраяності» не був властивий і для тогочасних російських етнічних теренів, для яких характерними були селища з кучовою безсистемною забудовою, адже вдалині від степів життя протікало спокійно, захищати поселення валами, ровами та дерев'яними стінами не було потрібно. Отже, вже у ранньому Середньовіччі «вкраяність» була доволі помітною на українських теренах.

У цьому контексті дуже важливою є не тільки перша літописна згадка терміна «Україна» у 1187 р., але й перша писемна згадка слова «україни» (з наголосом на «а»), що містилася в давньоруському творі «Слово, як погани кланялися ідолам» (бл. 1060), який І. Огієнко подав у своєму творі «Дохристиянські вірування українського народу». І. Огієнко вважав, що цей твір є перекладом грецького «Слова на Богоявлення», написаного Григорієм Богословом у IX ст. і перекладеного близько 1060 р. Перекладач трохи скоротив оригінал і додав до нього вставки, які мали місцевий характер. Можна стверджувати, що слова «і нині по українам моляться єму, проклятому богу Перуну, Хорсу, Мокоші» є саме такою вставкою. Фразу «по українам» І. Огієнко перекладає як «на границях» [5, с. 94, 104, 109, 373–376]. Сьогодні практично доведено, що слово «україни», вжите давньоруським переписувачем у 1060 р., відповідає саме антським теренам. Отже, саме І. Огієнко зробив величезний внесок у справу відновлення давньої семантики назви

«Україна», стимулюючи подальші дослідження цієї проблеми.

Архетипна ідея Вкраяності репрезентована у назвах так званих «марок» (прикордонних земель) Центральної та Західної Європи, а також у назвах країн із морфемою «ленд» (land). Невіддільність автохтонних народів від територій, які вони займають, знаходить своє яскраве вираження в тому, що й назви їх держав можуть бути тільки територіальними – Гренландія, Ірландія, Ісландія, Нідерланди й ін. У науковій літературі XX ст. подібні територіально організовані системи суспільних відносин, найчастіше називали «країнами». Країни – це територіально організовані системи суспільних відносин, це єдність народу, природи і культури. Поняття «україни» (рязанські, мешчерські, тульські й інші україни), як репрезентант архетипної ідеї Вкраяності, почало вживатись у російських джерелах не раніше XVI–XVII ст., коли ці порубіжні землі (тобто «україни») були включені в склад Московської держави. Відомо, що в XVI–XVII ст. на європейських географічних картах позначали і «Україну», і «Окраїну», причому остання була розташована на теренах тодішньої Московії, між сучасними російськими містами – Кромі та Єлець (прикметно, що саме на теренах цієї «Окраїни» розташована і річка Неруса (яка колись «маркувала» етнічний кордон між русинами-українцями й угро-фінами, між «внутрішньою» та «зовнішньою» Руссю), і місто Кромі (яке свідчило про наявність кордону, «кромки» між Україною й окраїною Московії). Це підтверджує не лише відмінності між поняттями «Україна» і «Окраїна», але й специфіку українського етноніму, у якому *зінтегровані як архетип Вкраяності, так і архетип Утіленості* (чого немає в інших етнокультурах, де присутній лише один із цих двох архетипів). Глибинні витоки архетипу Утіленості, який репрезентований у назві «Україна», простежуються в індоіранській міфологічній системі, де Східні рубежі маркувалися як «перед» (тобто зверненість обличчям до Сходу Сонця). У східних слов'ян слово «українний» здавна означав «передовий», тобто той, що найбільш наближений до Сходу Сонця. Всесвітньо відомий історик Норман Дейвіс підкреслив, що ім'я України дуже близьке за своїм смислом до англійського слова «frontier» («порубіжжя»), що слова з морфемою «front» мають у германських мовах ще одне значення – «перед», «передня частина» [6]. Отже, в імені України зафіксовано, що вона представляє передове, східне порубіжжя Європи. Оскільки анти справді заселяли південно-східну частину

слов'янських (а також європейських) теренів, то саме в кореневій частині їхнього ендоетноніму («ути», «утичі») та самоназві їхніх нащадків («українці»), які залишились на цих самих теренах, і мусили були виявитися принципи «утіленості» (сонячного начала) та «вкраяності» (як територіальної окресленості та порубіжності з номадським світом), що, власне, і відбулося. Адже у назвах «Україна» та «українці» містяться й ознаки сакрально-міфологічної «Утіленості», і ознаки цивілізаційно-географічної «Вкраяності». Ці самі ознаки репрезентовані і в українському національному прапорі: 1) за сакрально-міфологічними ознаками синій колір уособлює Небо, а жовтий – родючу Землю (зі стиглим колоссям), а якій утілене сонячне начало, 2) за цивілізаційно-

географічними ознаками жовтий колір символізує Азію, а синій – Європу.

1. Баран В. Д. Давні слов'яни / В. Д. Баран. – К., 1998. – 336 с. 2. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – К., 2003. – 1440 с. 3. Иванова Ю. В. Этнические процессы на западе Балканского полуострова / Ю. В. Иванова // Этнографическое обозрение. – 1999. – № 5. – С. 82–97. 4. История Древнего Рима. – М., 1982. – 337 с. 5. Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу. Історично-релігійна монографія. Видання друге / Митрополит Іларіон. – К., 1994. – 424 с. 6. Норман Девіс. История Европы / Пер. с англ. Т. Б. Менской / Норман Дэвис. – М., 2005. – 943 с. 7. Серебренников Б. А. Родство языков / Б. А. Серебренников // Русский язык. Энциклопедия. – М., 1979. – 432 с. 8. Encyklopedia Szczecina. – Т. II. P-Ż. – Szczecin: Uniwersytet Szczeciński, 2000. – 780 s. 9. Ingo Materna «Brandenburgische Geschichte». – Berlin: «Akademie Verlag», 1995. – 320 p. 10. Kent R. G. Old Persian. Grammar, texts, lexicon / R. G. Kent. – New Haven, 1953. – 340 p.